

УДК 35. 071.6.-159

Мороз В. М., д.держ.упр., доц., НУЦЗУ

РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ВЗАЄМОЗOBOB'ЯЗАННЯ І ВЗАЄМОВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МІЖ ОСНОВНИМИ УЧАСНИКАМИ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ

Наведено результати теоретико-методологічного обґрунтування проблематики розвитку громадянського суспільства в контексті змісту взаємозобов'язань та взаємовідповідальності між основними учасниками соціального діалогу. Визначено місце та роль довіри у межах політико-правових питань щодо забезпечення розвитку громадянського суспільства. Сформовано висновки щодо узгодження прав і обов'язків держави та громадянина через призму порушеної проблематики.

Ключові слова: громадянське суспільство, взаємозобов'язання, взаємовідповідальність, довіра до органів влади, держава, суспільство, особистість, компетенція.

The publication presents the results of theoretical and methodological studies on the issue of civil society development in the context of mutual obligations and mutual responsibility between the main participants of social dialogue. The place and role of trust within the political and legal issues regarding the development of civil society is defined. The article concludes regarding the coordination of the rights and obligations of the state and the citizen in the light of the considered topic.

Keywords: civil society, mutual obligation, mutual responsibility, trust in government, the state, society, personality, competence.

Постановка проблеми. Проблематика взаємовідповідальності між державою та суспільством досить часто стає предметом наукового обговорення. Серед останніх науково-комунікативних заходів, тематика яких була спрямована на пошук відповідей на питання діалектики взаємозобов'язань між основними учасниками суспільного розвитку, слід виділити: Міжнародну науково-практичну конференцію "Громадянське суспільство України: сучасний стан та перспективи впровадження європейських стандартів взаємодії з державою" (12 грудня 2013 р., м. Київ – Національний інститут стратегічних досліджень), VIII Міжнародну науково-практичну конференцію "Від громадянського суспільства – до правової держави" (21 листопада 2013 р., м. Харків – Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна), наукову конференцію "Шляхи вдосконалення практичної співпраці між державою та громадянським суспільством" (27 вересня 2013 р., м. Гути (Івано-Франківська обл.) – місія ОБСЄ в Україні), Міжнародну наукову конференцію "Восьмі юридичні читання: правові проблеми взаємодії влади і громадянського суспільства" (10–11 жовтня 2012 р., м. Київ – Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова). У віталь-

ному слові до учасників останнього науково-комунікативного заходу Н. Пархоменко звернула увагу на існування певних проблем у розвитку партнерських відносин між владою та народом. На її думку, основними перешкодами щодо підвищення ефективності взаємодії між громадянським суспільством і державою є: малий відсоток середнього класу (10 %); практика зміни законодавства з огляду на зміну політичної ситуації; тотальне невиконання судових рішень (сьогодні в Україні не виконується близько двох третин судових рішень); недовіра народу до органів влади [2]. В контексті тематичної спрямованості роботи дискусійних груп XIV Міжнародного наукового конгресу "Публічне управління XXI ст.: від соціального діалогу до суспільного консенсусу", який мав відбутися 27–28 березня 2014 р. у Харківському регіональному інституті державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, саме останній напрям, на нашу думку, заслуговує на неабияку увагу. Отже, проблематика діалектики взаємозобов'язань і взаємовідповідальності між державою та громадянським суспільством є актуальною як в контексті розвитку теорії державно-управлінської наукової думки, так і значущою з огляду на практику її використання у межах суспільно-економічного розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика взаємозобов'язань і взаємовідповідальності між державою та громадянським суспільством у тому чи іншому напрямі прояву свого багатогранного змісту знайшла своє відображення у роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Так, теоретичні питання становлення та розвитку громадянського суспільства були розглянуті у роботах К. О. Ващенко, Є. О. Гіди, В. О. Корнієнко (передумови виникнення громадянського суспільства, його ознаки та структура), І. О. Кресіної, Л. І. Лясоти, О. О. Ромашко (проблематика громадянськості (раціональні та ірраціональні компоненти національної свідомості людини як основа для формування громадянського суспільства), С. О. Кириченка, Ф. М. Кирилюка, Є. Г. Цокур (характеристика етапів становлення громадянського суспільства в Україні), А. О. Красносільської, М. В. Лациби, А. В. Волошиної (державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства) тощо.

Слід звернути увагу, що питання взаємовідносин між державою та суспільством розглядалися ще у роботах Платона і Арістотеля (взаємне позиціонування влади та людини в контексті змісту різних форм державного управління), Н. Макіавеллі (інтереси людини як основа для формування державної політики), Т. Гоббса, Дж. Локка, Г. Гегеля (правила поведінки людини у громадянському суспільстві), К. Маркса (структура громадянського суспільства та природа його виникнення).

У межах галузі науки державного управління питання взаємозобов'язань і взаємовідповідальності між державою та громадянським суспільством були досліджені таким вченими як: С. М. Серьогін (державний службовець у взаємовідносинах влади і суспільства), Н. М. Драгомирецька,

І. В. Матвєєнко (формуєчі впливи на громадянське суспільство), В. П. Дзюндзюк, В. П. Солових (держава і громадянське суспільство у межах сучасних політичних процесів), Т. М. Лозинська (економічні детермінанти розвитку громадянського суспільства в Україні), В. В. Нікітін (засади формування "діалогічної" моделі державного управління), О. І. Крюков, Т. В. Бельська (громадянське суспільство як суспільно-політичне явище) та багатьма іншими дослідниками.

Однак попри порівняно високий рівень наукового опрацювання проблематики громадянського суспільства, як на рівні фундаментальних, так і на рівні науково-прикладних досліджень, більшість із напрямів наукових пошуків залишаються відкритими для подальшого обговорення. Серед найбільш актуальних питань, зміст яких потребує на відповідний розвиток слід виділити такі: форми взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади на місцевому рівні та органами місцевого самоврядування; публічне управління в умовах соціально-політичних трансформацій демократичного суспільства; стан і проблеми реалізації представницького потенціалу організацій громадянського суспільства в органах державної влади та органах місцевого самоврядування; місце та роль держави у соціальному діалозі; оцінка ефективності впливу інститутів громадянського суспільства на процеси вироблення та прийняття державно-управлінських рішень; мета суспільного консенсусу та напрями його розвитку; сучасні тенденції соціально-політичної активності та самоорганізації громадян України; впровадження сучасних практик соціального діалогу і соціального партнерства в Україні: проблеми й перспективи; діалектика взаємозобов'язань і взаємовідповідальності між державою та громадянським суспільством тощо. Останній напрям, з огляду на його фундаментальну значущість для вирішення порушеної проблематики, заслуговує на особливу увагу з боку наукового співтовариства. У межах цього напрямку політико-правові питання забезпечення розвитку громадянського суспільства заслуговують на неабияку увагу.

Постановка завдання. Визначити теоретичні основи формування політико-правових питань щодо забезпечення розвитку громадянського суспільства в контексті проблематики взаємозобов'язання і взаємовідповідальності між основними учасниками соціального діалогу.

Виклад основного матеріалу. Вище ми звернули увагу на основні фактори, які негативно впливають на розвиток взаємодії між громадянським суспільством і державою. Серед інших факторів, недовіра громадськості до органів влади відіграє одну з найбільш значущих ролей, адже довіра є важливою умовою як економічного зростання [3, с. 234], так і суспільного розвитку країни [7]. На думку П. Штомпки, довіра може виникнути лише на основі спільних цінностей, сприйняття соціального світу, своїх власних та інших соціальних практик, усвідомлення можливості їхнього узгодження [12, с. 23]. Отже, чим нижчий рівень довіри громадян до органів публічної влади, тим менша вірогідність узгодження ціннісних орієнтирів та векторів

розвитку. За результатами соціологічного дослідження, яке було організовано та проведено Фондом "Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва" та соціологічною службою Центру Разумкова у грудні 2013 року, "лише три суспільні інституції мають позитивний баланс довіри-недовіри, і усі вони не є державними: церква (+40 %), засоби масової інформації України (+19 %) та громадські організації (+2 %). Найвищим рівнем недовіри відзначаються Верховна Рада України (-54 %), суди (-52 %), міліція, прокуратура (-48 %). Далі за рівнем недовіри йдуть: політичні партії (-44 %), Конституційний Суд України (-40 %), уряд України (-36,5 %), банки (-33 %), засоби масової інформації Росії (-28 %), Президент України (-27,5 %), Служба безпеки України (-27 %), місцева влада (-4 %), Збройні сили України (-1,5 %)" [1]. Крім того, за дослідженнями експертів, станом на кінець грудня 2013, в Україні немає жодного політичного лідера, довіра до якого переважала б над недовірою. Слід звернути увагу, що в контексті змісту останніх суспільно-політичних трансформацій, які відбулись в Україні з початку 2014 року, рівень довіри до органів влади, як на державному, так і на місцевому рівнях, майже не змінився та залишається на досить низькому рівні. Виключенням із загального стану тотальної недовіри суспільства до органів влади є лише Президент України. Наведені вище результати опитування підтверджують той факт, що в Україні існує криза довіри населення не лише до владних та політичних інститутів, а у т.ч. і до окремих політичних лідерів. Цілком очевидно, що в контексті вище наведених статистичної інформації питання діалектики взаємозобов'язань і взаємовідповідальності між державою та громадянським суспільством набуває принципово нового змісту.

По-перше, під взаємозобов'язаннями зазвичай розуміють дотримання сторонами (суб'єктами, які укладають угоду або домовляються) зобов'язань по відношенню одна до одної. Тобто суб'єкт угоди має певні обов'язки, виконання яких повинно забезпечити дотримання відповідної угоди. Учасниками угоди, відповідно до проблематики порушеного питання, виступає держава та громадянське суспільство. Якщо до сутності першого учасника взаємовідносин питань не виникає, то сутність іншого учасника відповідних дій – потребує на уточнення. У науковій літературі існує порівняно велика кількість визначень цієї складної та багатогранної категорії, які різняться не лише за глибиною опрацювання відповідної дефініції, а й за напрямом розкриття змісту. З огляду на обмеженість цієї публікації ми не будемо наводити порівняльний аналіз змісту окремих визначень, а лише звернемо увагу на основних суб'єктів громадянського суспільства, як потенційних агентів для укладення угоди з державою. На думку О. Скакун, головною діючою особою громадянського суспільства є "автономна особистість". Тобто це суб'єкт, який: усвідомлює себе вільним (як економічно, так і політично) членом суспільства; усвідомлює відповідальність перед суспільством; який є захищеним законом від свавільних дій з боку держави [8, с. 78]. На переконання О. Зайчука, структурними елементами системи громадянського суспі-

льства є "організації (політичні партії, громадські об'єднання, асоціації) та різні об'єднання (професійні, творчі, спортивні, конфесійні тощо), що охоплюють всі сфери суспільного життя і є своєрідним регулятором свободи людини" [9, с. 54]. Цілком очевидно, що ані "автономна особистість", ані "різні організації", з огляду на відсутність відповідних повноважень, не можуть виступати у якості основного актора, який може (має право) укладати угоду з державою. Скоріше за все, ми можемо вести мову про права та обов'язки громадянина як суб'єкта громадянського суспільства та держави, які визначаються в Конституції. Виконання основного закону державою і громадянином є основою для розбудови системи взаємозобов'язань, тобто права одного з акторів забезпечуються обов'язками іншого.

По-друге, під взаємовідповідальністю ми розуміємо особливий вид міжособистісних (міжсуб'єктних) відносин, сутність яких розкривається в контексті змісту принципів колективної відповідальності. Отже, за результат розвитку суспільства в цілому та його основних підсистем (політичної, економічної, духовної, соціальної) безпосередньо несе відповідальність як держава, так і громадянське суспільство. Питання полягає у частці відповідальності кожного з суб'єктів за отриманий результат. Цікавим, відповідно до предмету нашої уваги, є визначення взаємовідповідальності, яке було наведено у розпорядженні Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1035-р "Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства" (на цей час Розпорядження втратило чинність) в контексті визначення принципів взаємодії органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства. Під взаємовідповідальністю законодавець розуміє "усвідомлення органами виконавчої влади та інститутами спільної відповідальності за рівень їх взаємодії" [6]. Тобто, з одного боку, суб'єктами взаємовідповідальності виступають органи виконавчої влади, що вже порушує питання про причетність до відповідного процесу інших гілок влади, а з іншого – інститути спільної відповідальності. Якщо група перших суб'єктів може бути конкретизована, то склад іншої групи є більш абстрактним. Це питання досить явно корелює із проблематикою персоналізації суб'єктів громадянського суспільства в контексті вище розглянутої тези щодо взаємозобов'язань між державою та громадянським суспільством. Отже, чи може бути відповідальним суб'єкт, який не є конкретним? Це питання втрачає сенс, коли як суб'єкт з боку громадянського суспільства виступає "автономна особистість", тобто громадянин, але якщо таким суб'єктом виступають політичні партії, громадські об'єднання, асоціації тощо, то питання відповідальності втрачає частину свого змісту. Відповідальність, як правило, має місце там, де суб'єкт відповідного процесу бере на себе певні зобов'язання та має формальні або неформальні повноваження для їх виконання. Виникає ситуація, за якою неконкретизований суб'єкт (абстрактний) з боку громадянського суспільства повинен мати не лише повноваження від всіх інших представників громадянського суспільства (мандат

на дію), а і бути спроможним відповідати перед іншими суб'єктами (як з боку держави, так і з боку громадянського суспільства) за відповідними зобов'язаннями. Цілком очевидно, що ефективність функціонування такого механізму залежить від конкретного суб'єкта, який представляє ту чи іншу сторону міжсуб'єктних відносин, а саме від рівня його розвитку.

По-третє, проблематика взаємозобов'язань і взаємовідповідальності між державою та громадянським суспільством досить тісно пов'язана з рівнем свободи (політичної, економічної та свободи совісті), адже коли мова йде про "взаємо-", то суб'єкт втрачає певну частки своєї свободи, тобто відмовляється від неї на користь свободи іншого. Така дія вимагає балансу втрат і користі, які характеризують взаємовідносини між учасниками процесу. Тут йдеться не лише про довіру суб'єктів один до одного (довіряти, щоб віддати), а скоріше за конкретний результат (віддавати, щоб отримувати).

У контексті змісту питання взаємозобов'язаності і взаємовідповідальності між державою та "автономною особистістю" як одного з основних суб'єктів громадянського суспільства заслуговує на увагу думка М. Фрідмана щодо відомої фрази Дж. Кеннеді, яка була визначена політиком під час своєї інаугураційної промови у якості концептуальної: "Не питайте, що може зробити для вас ваша країна, – питайте, що я можу зробити для своєї країни" [11, с. 12]. На переконання М. Фрідмана, ні перша, ні друга частина цього висловлювання не відображає відносини між громадянином та державою як таких, що є гідними ідеалів вільної людини, яка живе у вільному суспільстві: "заступницьке "що може зробити для вас ваша країна" має на увазі, що держава виступає у якості покровителя, а громадянин – опікуваного, хоча така точка зору суперечить уявленню про вільну людину, яка самостійно несе відповідальність за власну долю. Обмеження "що ви можете зробити для своєї країни" має на увазі, що держава повстає як господин або божество, а громадянин – як слуга. Для вільної людини країна повинна бути сукупністю утворюючих її індивідів, а не якоюсь-то вищою інстанцією" [10, с. 25]. Слід звернути увагу, що такий підхід корелює з нашою точкою зору щодо буття людини та держави в контексті поєднання буття та смислу існування людини [4, с. 152]. В цьому сенсі людина яка має свободу, розглядає державу як засіб досягнення власної мети. Така людина, на думку М. Фрідмана, не може визнати національної ідеї, якщо вона не є консенсусом цілей, до яких громадяни прагнуть незалежно один до одного. За такої системи поглядів "вільна людина не буде питати ні про те, що може зробити для неї держава, ні про те, що людина може зробити для власної держави. Замість цього людина запитає: "Що я та мої співгромадяни можемо зробити за допомогою держави" для того, щоб нам легше було виконувати свої власні індивідуальні обов'язки, досягати індивідуальних цілей та, перш за все, захищати нашу свободу" [10, с. 26]. Тобто держава виступає не лише засобом досягнення індивідуальної мети окремою людиною, а і своєрідним механізмом, за допомогою якого людина користується власне свободою. Цілком

ком ймовірно, що вище наведений вище підхід може бути розглянутий в контексті споживацького ставлення громадянина до держави, але мета держави саме і полягає у "забезпеченні власним громадянам достатньо високого та зростаючого рівня життя" [5, с. 35]. Отже, прагнення "автономної особистості" до використання держави для полегшення виконання своїх індивідуальних обов'язків та досягнення індивідуальних цілей вже не може розглядатись як щось неприродне або егоїстичне. Питання полягає у ціні, яку "автономна особистість" готова заплатити за використання механізму держави. Саме в контексті питання ціни і якості послуги, що пропонується державою, та бажанні суб'єктів громадянського суспільства отримати відповідну послугу слід шукати діалектику взаємозобов'язань і взаємовідповідальності між відповідними акторами.

Висновки. Потребує на уточнення категоріального змісту дефініція "громадянське суспільство" в частині визначення основних (змістовно утворюючих) концептів. Крім того, потребує конкретизації суб'єктний склад системи громадянського суспільства з визначенням компетенції впливів кожного. Структурні елементи громадянського суспільства можуть бути класифіковані в контексті дії (взаємодії) політичної, економічної, соціальної та духовної підсистеми суспільства. Кожна з цих систем, відповідно до мети та особливостей свого функціонування, має власні акценти щодо домінування тих чи інших акторів діалогу між державою та громадськістю.

Взаємозобов'язаність і взаємовідповідальність передбачає регламентацію зон компетенції кожного з учасників соціального діалогу. Права й обов'язки держави та громадянина (громадської організації, політичної партії тощо) як представника громадянського суспільства регламентуються нормами чинного законодавства. Як потужний регулятор взаємовідносин між суб'єктами (представниками) держави та громадянського суспільства може бути розглянута релігійно-культурологічна доктрина, яка встановлює певні принципи поведінки основних акторів відповідного процесу. Разом з тим, компетенція цієї доктрини не розповсюджується на державу як на елемент громадянського суспільства та окремі групи населення. Отже, політико-правові питання забезпечення розвитку громадянського суспільства зосереджуються переважно у двох площинах:

а) регулювання компетенції та відповідальності як держави, так і громадян (нормативно-правова регламентація суспільно-економічного та соціально-політичного життя) – у межах цієї площини не можна врахувати індивідуальні запити "автономна особистість", що значним чином впливає на ефективність процесу її взаємодії з державою;

б) регулювання компетенції окремої особи (групи осіб) нормами релігійно-культурологічної доктрини – у межах цієї площини не можна регламентувати діяльність органів державної влади, принаймні у межах принципів функціонування світської держави.

Відновлення довіри між основними учасниками соціального діалогу є першочерговим кроком у вирішенні політико-правових питань щодо забезпечення розвитку громадянського суспільства. Довіра є основою для встановлення балансу між прагненнями "автономної особистості" до задоволення власних потреб (досягнення індивідуальних цілей) та діями уряду щодо мети розвитку суспільства. Відновлення довіри можливе лише за наявності спільної системи ціннісних орієнтацій, яка, у свою чергу, повинна стати предметом уваги як для суб'єктів державно-управлінського впливу, так і для основних суб'єктів громадянського суспільства.

Серед перспективних напрямів в організації наукових досліджень щодо ефективності функціонування системи взаємозобов'язань і взаємовідповідальності між державою та громадянським суспільством, а також механізмів її функціонування, слід звернути увагу на ті, зміст яких пов'язаний з посиленням спроможності організацій громадянського суспільства до захисту прав і свобод людини і громадянина. Крім того, заслуговують на увагу питання розвитку громадянського суспільства в контексті єдності та протиріч духовної доктрини суспільства та правової системи держави.

Список використаних джерел

1. Громадська думка: підсумки 2013 року [Електронний ресурс] / Публікації – Прес-релізи // Фонд "Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва". – Режим доступу : <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/dkokbpkerpkhopk.htm>.

2. Губань Р. Правові проблеми взаємодії влади і громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Р. Губань // Юридичний журнал. – 2012. – № 11. – Режим доступу : <http://justinian.com.ua/article.php?id=3925>.

3. Матвійшин Є. Оцінка чинників розвитку довіри як основи соціально-економічного зростання в регіонах України / Є. Матвійшин, І. Матвійшин // Публічне управління: теорія та практика. – 2010. – № 3–4. – С. 230–235.

4. Мороз В. М. Мотиваційний механізм стимулювання трудової активності: державно-управлінський аспект : монографія / В. М. Мороз. – Х. : С.А.М., 2012. – 408 с.

5. Портер М. Международная конкуренция (Конкурентные преимущества стран) / М. Портер; [пер. с англ.; под ред. В. Д. Щетинина]. – М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.

6. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1035-р // Офіційний вісник України. – 2007. – № 89. – С. 89.

7. Семиноженко В. Взаємна довіра бізнесу, влади і суспільства – запорука ефективного розвитку країни [Електронний ресурс] / В. Семиноженко // Урядовий портал. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article>.

8. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. / О. Ф. Скакун. – К. : ЦУЛ, 2011. – 520 с.

9. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / [кол. авт.]; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

10. Фридман М. Капіталізм и свобода / М. Фридман; [пер. с англ. В. Козловського]; науч. ред. И. Пильщиков. – М. : Новое издательство, 2006. – 240 с.

11. Barnes J.A. John F. Kennedy on Leadership: The Lessons And Legacy of a President / John A. Barnes. – NY. : American Management Association, 2007. – 228 p.

12. Sztompka P. Trust: a Sociological Theory / P. Sztompka. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – 214 p.